

Cròniques russes (s. XII-XIV) i les cròniques catalanes medievals

EKATERINA STRELTSOVA
Universitat de Moscou Lomonósov

La present comunicació tracta de fer una anàlisi comparativa de les quatre cròniques russes —la *Crònica de la invasió del khan Batú a Riasan* (s. XIV), la *Crònica del regnat dels prínceps russos* (s. XII-XIII), la *Crònica de la batalla de Kulikov* (s. XIV) i la *Crònica de Novgorod* (s. XIV-XV)— i les quatre Grans Cròniques catalanes —el *Llibre dels feyts* de Jaume I, la *Crònica de Bernat Desclot*, la *Crònica de Ramon Muntaner* i la *Crònica de Pere el Cerimoniós*—, escrites totes elles entre els segles XIII i XIV.

Com ja és sabut, el gènere literari de les cròniques permet reflectir els fets històrics a través del regnat d'algun rei o a través d'alguna guerra, de manera que hi queden fixats l'estat i el desenvolupament de la societat en tots els seus aspectes —polític, econòmic, social i militar. En general, les cròniques s'escriuen durant l'època de la formació d'un estat-nació, període d'incorporació de noves terres a la Corona. Literàriament, són sempre un exemple de la prosa en la llengua nacional, i representen l'evolució de la literatura medieval. A les cròniques hi són sempre presents els motius heroics, i s'hi exalten els herois nacionals, llegendaris o reals.

La literatura russa antiga, segons els investigadors, és la limitada cronològicament entre els segles XII-XIV, és a dir, el període de la formació de la nació russa, de la unió dels principats i de la lluita del poble rus contra la invasió de les tribus tàrtares i mongoles durant els

segles XIII i XIV. Com en totes les literatures medievals, les obres literàries russes d'aquest període poden dividir-se en religioses i profanes. En general, durant l'època medieval les persones lletrades eren els monjos, i, pel que fa a les cròniques, n'eren autors, redactors i copistes. Aquests, de tant en tant, en canviaven alguns episodis, hi incloïen algunes llegendes i, involuntàriament, hi reflectien les particularitats dels seus dialectes.

1. Les cròniques russes

La primera gran crònica de la literatura russa antiga és l'anomenada *Crònica del regnat dels prínceps russos*. Fou escrita durant l'època del floriment de l'estat rus, abans de la invasió dels tàrtars. Té diferents redaccions, la primera de les quals es refereix al segle XII. Va ser preparada per un monjo, Nèstor, del convent de Kiev, la ciutat més antiga de Rússia.

La crònica comença amb la llegenda bíblica sobre la divisió de la terra entre els fills de Noè —Sem, Cam i Jafet— després del diluvi (Llibre del Gènesi). Els eslaus són descendents de Jafet, igual que els grecs. El cronista relata la disseminació de les tribus esclaves i la formació de la tribu russa, i ens dóna la primera data històrica de l'aparició del principat rus, el 852 dC. També s'hi tracta la "gran missió" dels monjos eslaus Ciril i Metodi, que van crear l'alfabet ciríl·lic que des d'aquella època començaren a utilitzar tots els eslaus, i els russos en particular.

El cronista narra que el primer príncep rus, Rurik, era d'origen varec (tribu nòrdica). D'aquell príncep procedia la primera dinastia dels reis russos, els Rúrikovich, que pervisqué fins al segle XVI —després seguiria la dinastia dels Románov.

La *Crònica del regnat dels prínceps russos* fa referència a les campanyes dels primers prínceps russos Oleg, Igor i Sviatoslav contra els enemics i, també, a la lluita de la princesa Olga (s. X) i del príncep Jaroslav el Savi (s. XI) contra Bizanci. La princesa Olga era una dona guerrera, sàvia i intel·ligent i, després de l'assassinat del seu marit, el príncep Igor, va venjar-se dels seus enemics i va refusar el matrimoni amb l'emperador de Bizanci, malgrat els avantatges que això li prometia. El seu gran somni era difondre el cristianisme a Rússia i, d'aquesta manera, unificar totes les tribus russes. Per això va demanar a l'emperador de ser batejada. Segons les lleis de l'Església, essent el seu padri l'emperador ja no podia casar-se amb ella; i, a més a més, va

veure's obligat a ajudar-la a propagar a Rússia les idees cristianes. El seu fill Sviatoslav era pagà, però el seu nét Vladimir es convertí al cristianisme, l'any 988. És des d'aquesta data que el cristianisme s'ha considerat religió oficial de Rússia.

En relació amb la conversió de Rússia al cristianisme, existeix una llegenda segons la qual el príncep Vladimir escollí entre l'islam, el judaisme i el cristianisme: va enviar uns ambaixadors a les terres musulmanes, jueves i gregues. Aquests, quan tornaren, van dir al príncep que «el Déu islàmic és molt cruel, que els jueus tenen lleis molt estrictes i que el Déu cristià és molt generós, caritatiu i les cerimònies religioses són belles i luxoses».¹ Així, el príncep Vladimir i la princesa Olga van ser canonitzats per l'Església ortodoxa. En aquesta llegenda sembla clar que l'autor vol mostrar-nos que el príncep Vladimir escollí lliurement el cristianisme, i no solament la tradició grega.

L'autor de la *Crònica del regnat dels prínceps russos* ens relata també la vida del príncep Jaroslav el Savi, que fou el primer que establí relacions amb els països occidentals: les seves tres filles es van casar amb prínceps occidentals. La menor, Anna, es casà amb el rei Enric I de França, i fou la primera reina russa en aquell país. L'ur fill es deia Felip, un nom grec que la princesa havia portat de Rússia i que es convertí en un nom molt freqüent en la família reial de França i les de molts països europeus.

En aquesta crònica es presta una gran atenció als diferents signes i supersticions de la mentalitat russa medieval: se'ns parla dels eclipsis de Sol i de Lluna, que abans d'una batalla podien ser interpretats com un mal senyal; i se'ns parla, també, dels terratrèmols o epidèmies, que es consideraven un càstig de Déu als pecats de la gent. És en part per això, pel seu gran significat, que la *Crònica del regnat dels prínceps russos* va ser font d'inspiració de la poesia i la prosa russes fins al segle XX.

Durant el segle XIII les terres russes foren envaïdes per les tribus tàrtars i els mongols. Com que els prínceps russos estaven molt desunits, la invasió va ésser molt ràpida. Tanmateix, l'heroisme del poble rus i les seves extenses estepes van parar l'exèrcit enemic, que no pogué entrar a

¹ KUSKOV, Vladimir Vladimirovich, *Istorija drevnerusskaj literatury* [Història de la literatura russa antiga], Moscou, Vyssaja Skola, 1989, 315.

Europa. Els tàrtars van fundar l'estat anomenat *Zolotaya Orda* (Horda d'Or), i els prínceps foren obligats a pagar cada mes un elevat tribut.

A aquests esdeveniments els són dedicats dues cròniques: la *Crònica de la invasió del khan Batú a Riasan* (s. XIV) i la *Crònica de la batalla de Kulikov* (s. XIV). La primera tracta de la invasió del primer khan que va arribar amb el seu exèrcit a les fronteres del nord-est de Rússia, de la seva crueltat, dels incendis i destruccions que va causar i dels seus robatoris a les esglésies russes (els tàrtars eren pagans). El príncep de Riasan, Teodor, i el seu germà Yuri van perir, però els russos no es van rendir, gràcies a l'heroi Evpati Kolovrat. A cada crònica russa hi ha algun heroi èpic, mig real, mig llegendari, capaç de combatre tot sol contra milers d'enemics. I en aquesta crònica l'heroi és el famós Evpati Kolovrat, el coratge del qual va impressionar els mateixos tàrtars.

És molt interessant la imatge de les dones russes, que sempre són descrites com a patriòtiques, fidels als seus marits, persones que prefereixen morir abans de lliurar-se presoneres. La jove princesa Eupraxia, per exemple, tot just s'assabentà que el seu marit Teodor i els seus nobles havien estat morts, va llançar-se des de la torre del castell amb el seu petit fill.

La batalla de Kulikov, que va tenir lloc el 8 de setembre de 1380, representa el moment central i crucial de la lluita dels russos contra els invasors. El dia 8 de setembre és actualment el "Dia de la Ciutat de Moscou". Els esdeveniments d'aquella batalla són narrats a la *Crònica de la batalla de Kulikov*. El personatge central, molt elogiat a la crònica, és el príncep Dmitri de Moscou. D'altra banda, en aquesta crònica s'hi manifesta un gran sentiment religiós. El famós bisbe Sergui de Radonej, que més tard seria canonitzat per l'Església russa, va beneir el príncep abans d'aquella batalla. Un altre personatge de la crònica és el khan tàrtar Mamai, titllat de "vil bèstia" i "cruel i covard". A la crònica, a més, s'hi descriuen moltes accions militars i, ben minuciosament, l'abillament dels tàrtars.

S'ha de dir que la invasió de Rússia per part dels tàrtars va durar tres segles i va deixar un rastre molt important en diferents aspectes, com la toponímia, la llengua i el vestit. Sobre això, cal dir que el vestit rus de dues parts i amb botons i cordons procedeix del vestit tàrtar. A la crònica s'hi poden trobar abundantment els "basmaki" (sabates amb cordons), la "tafia" (petita gorra adornada) i el caftà (vestit d'home, de jaqueta folrada i molt ricament adornada).

La famosa *Crònica de Novgorod* fou escrita durant els segles XIV-XV. És aquí on apareix per primera vegada la noció de “Terra russa”. El principat de Moscou és tractat com l’estat més fort a Rússia, i s’hi explica la seva lluita contra el principat de Novgorod, del nord de les terres russes, que era molt fort i funcionava com un estat independent; durant el segle XV, però, fou sotmès pels moscovites. Rússia lluitava no solament contra l’enemic extern (els tàrtars, els suecs i els lituans) sinó també contra l’enemic intern.

A aquesta crònica es fa referència a molts senyals i llegendes que indicaven que el principat de Novgorod seria sotmès per Moscou. L’any 1471, per exemple, una tempesta va trencar la creu de la Catedral de Sofia, la qual cosa, segons el cronista, era símbol d’un desastre inevitable. Un altre senyal és el que fa referència als pintors grecs de la catedral: mentre es construïa, aquests pintors grecs no podien pintar la imatge de Crist amb la mà oberta; aleshores, en somni, Crist va dir a un d’ells que «mentre la meua mà estigui tancada (concisa) jo guardaré Novgorod, però quan l’obri la ciutat serà sotmesa».

2. Les cròniques catalanes

La historiografia catalana medieval compta amb quatre textos fonamentals: les quatre Grans Cròniques. Aquests textos, que ací només ens interessin com a document d’informació de fets, són quatre veres meravelles des del punt de vista literari i idiomàtic. Foren redactades totes quatre a la fi del segle XIII i al llarg del XIV i, malgrat que pertanyen a un mateix període històric, són molt diferents les unes de les altres. Cadascuna pot «desvetllar i mantenir tensa atenció d’un lector de tants segles després».²

La *Crònica del rei Jaume I*, anomenada també *Llibre dels feyts*, ens ha pervingut en dos textos fonamentals, un de català i un de llatí. En el text català el rei Jaume I parla en primera persona, en la primera persona majestàtica “nos”: «Vos sabets que som el vostre senyor natural...»,³ per bé que de tant en tant s’esmenta algun “jo”, detall que

² RIQUER, Martí de, *Història de la literatura catalana*, vol. I, Barcelona, Ariel, 1964, 402.

³ RIQUER, Martí de, *Història de la literatura...*, cit., 411.

corroborar la intervenció directa del rei. Els investigadors consideren que el *Llibre dels feyts* és obra personal de Jaume I, encara que podia haver-hi un grup de certs col·laboradors.

El sentiment religiós és general en els llibres medievals. El rei Jaume I tenia una extraordinària devoció a la Mare de Déu i a Sant Jordi. En el *Llibre dels feyts* no solament hi abunden les notes de pietat, sinó que s'insisteix en el providencialisme de la vida i dels fets del rei. Tot sovint la venturosa conquesta de Mallorca és presentada pel rei com un especialíssim do de Déu. Amb tot, el rei Jaume I no cau mai en ingenuïtats de pietat popular ni en supersticiosa miracleria.

D'altra banda, una altra de les característiques del *Llibre dels feyts* és la intimitat; la crònica és plena de trets que suggereixen el viure quotidià. El rei no sempre *està fent història*, sinó que de vegades fa el paper d'un marit que desitja dinar amb la seva dona, i li mana dir que vingui a menjar amb ell. També podem trobar-hi la confessió del rei al dominicà fra Antoni de Segarra, on es tracta dels senils amors del rei amb Berenguera Alfonso, que turmenten la consciència del vell monarca.

La *Crònica del rei Jaume I* fa referències constants a l'amor que sent el rei per Catalunya, Aragó i les terres de la conquesta, Mallorca i València, que són com filles seves. Sovint l'heroi dels combats és el mateix rei, el qual es complau a lluitar contra qualsevol cavaller —una actitud sempre coratjosa, perquè el rei intervé personalment en qualsevol batalla.

L'estil de la crònica és viu i ràpid. Sense perdre mai la dignitat, el rei s'expressa sovint d'una manera pintoresca i graciosa, cosa que dóna una gran vivesa a les seves narracions.

La *Crònica de Bernat Desclot* (1283-1288) està dedicada bàsicament a la narració de les gestes del regnat de Pere el Gran, fill i successor de Jaume I el Conqueridor. Desclot retrata el rei Pere amb trets propis del herois cavallerescos i el fa veritable protagonista de la crònica. Els temes principals són l'inici de la intervenció de la casa reial catalanoaragonesa a Itàlia, la invasió de Catalunya pels francesos i l'alliberament de les terres catalanes per part de Pere el Gran.

L'esperit cavalleresc emergeix en moltes pàgines de la crònica de Desclot. L'autor hi inclou moltes llegendes conegudes, com per exemple l'episodi del "bon comte de Barcelona" i l'alliberament de l'emperadriu d'Alemanya, acusada d'adulteri. Era una llegenda estesa per tota Europa.

A la crònica de Bernat Desclot apareix la imatge dels enemics estrangers, els francesos: l'entrada de l'exèrcit francès a la vila rossellonesa d'Elna és descrita per Desclot amb detalls salvatges i esgarrifosos que deuen correspondre's amb la realitat: «Entraven en les esglésies de la vila i robaven-ls, e trencaven les creus i les imatges des es sants que hi eren [...]. Aquella crueltat no fo feta per gents crestians, ne jueus, ne sarrians, ne pagans, que major crueltat fo que del rei Herodes quan feu ociure los Innocents en la ciutat de Betlem...».⁴

Alguns trets de pintoresquisme contribueixen a animar la lectura de la crònica, en aquest aspecte inferior al *Llibre dels feyts* i al relat de Muntaner. Alguns refranys donen cert to popularitzant a la crònica («de bon arbre, bon fruit n'ix»). La llengua de Desclot presenta algunes característiques de la zona oriental dels Pirineus. Això no obstant, si la crònica no s'iniciés amb els mots «Ací comença lo libre que'n Bernat Desclot dicta o escriví...», l'obra hauria caigut en el més negre dels anònims. Existeix una hipòtesi segons la qual Bernat Desclot procedia d'una família establerta al casal es Clot; segons aquesta, es deia Bernat Escrivà i ocupava càrrecs administratius, entre ells el de tresorer reial — és per això que revela conèixer documents que devien custodiar-se a l'arxiu reial.

La *Crònica de Ramon Muntaner* s'inicià durant el maig de 1325. Comprèn des del temps de Jaume I fins la coronació d'Alfons el Benigne. Coneixem la biografia de Muntaner gràcies a nombroses indicacions de la seva crònica i gràcies a alguns documents d'arxiu. Aquesta crònica, que l'autor anomenava "el llibre", no està destinada a la lectura individual o privada, sinó a ser escoltada per un auditori de «senyors», que són «els prínceps esvenidors de les cases d'Aragó, que a llurs corts farán llegir aquest llibre que es tracta de les glòries de llurs avant-passats».

Ramon Muntaner aconsegueix establir un contacte personal i immediat amb el lector, amb qui enraona i dialoga (una mostra d'aquesta funció fàtica és la interrogació «Què us diré?», característica de l'obra de Muntaner).

El cronista té molta influència trobadoresca. Per exemple, cita — segurament de memòria — uns versos trobadorescos:

Prop a guerra que l'a en meig son sol,

⁴ RIQUER, Martí de, *Història de la literatura...*, cit., 441-442.

Mas plus prop l'a qui l'a en son coissi⁵

Són nombrosos els herois èpics cavallerescos esmentats per Muntaner, com ara Rotllà, Lancelot, Oliver, Tristany, etc, que són comparats amb el rei Pere el Gran. A més, hi ha moltes comparacions i exageracions interessants que fan viu i pintoresc l'estil: «tota la mar n'anava en sang» o «la reina Constança de Sicília es la pus bell i sabia criatura e la pus honesta que nasqués després de la Verge Santa Maria».

La *Crònica de Pere el Cerimoniós* fou escrita entre els anys 1375 i 1383, i suposa una època de maduresa de les lletres catalanes. Va ser concebuda sota l'estímul de la de Jaume I, i fou dirigida pel monarca Pere el Cerimoniós fins als seus més petits detalls. Ambdós reis ens van deixar llurs memòries personals, de manera que a través d'aquestes dues cròniques podem acostar-nos a aquestes dues grans personalitats polítiques. Malgrat que el Cerimoniós cita una vegada Ramon Muntaner, la seva veritable font és el *Llibre dels feyts*. La crònica, a més, és un exemple de la influència de les cançons de gesta, prosificades amb més o menys intensitat en altres cròniques.

El rei Pere narra fets documentals. De fet, són dues les fonts més bàsiques del seu relat: els records del monarca i els documents guardats a la seva cancelleria.

La *Crònica de Pere el Cerimoniós* és menys viva i pintoresca que les tres anteriors. Es tracta d'una prosa de vegades seca i eixuta, però acurada i correcta. Pel que fa també a la llengua, és curiosa la barreja de castellà i català amb què el rei Pere el Cruel parla amb els seus consellers: «“Doncs”, dix el rei, “que consellades?” I digueren: “Senyor, consellamos-vos [...] que vos anès a combatre con el d'Aragó” [...] “Ah, qué buen consejo!”, exclamà el rei».⁶

A la crònica s'hi descriu el llampant abillament del Cerimoniós el dia que es coronà rei de Mallorca: «Amb una camisa romana d'un drap de seda verd i vermell amb alguns fullatges i amb una creu de perles i altres pedres precioses...».⁷

⁵ RIQUER, Martí de, *Història de la literatura...*, cit., 464.

⁶ RIQUER, Martí de, *Història de la literatura...*, cit., 501.

⁷ RIQUER, Martí de, *Història de la literatura...*, cit., 490.

3. Conclusions

Després d'aquest breu anàlisi de les cròniques russes i catalanes medievals es poden extreure les següents conclusions:

a) La majoria de les cròniques principals russes són anònimes, mentre que les catalanes són d'autor conegut. Encara que tenim poca informació sobre Bernat Desclot, sabem que era una persona real. De les cròniques russes només coneixem el nom del monjo Nèstor, però no sabem res de la seva vida. Els prínceps russos gairebé no intervenien en la creació de les cròniques, mentre que els reis catalans Jaume I i Pere el Cerimoniós n'eren autors, com si fessin llurs memòries personals.

b) Tant a les cròniques russes com a les catalanes hi és present el sentiment religiós. Però a les russes hi abunden els senyals i les supersticions. En la mentalitat russa medieval, doncs, s'hi combinen la devoció religiosa i la superstició.

c) A les cròniques d'ambdós països s'hi pot trobar la descripció de la vida quotidiana i dels vestits de l'època. A les cròniques russes es veu clarament la influència tàrtara, que es va perpetuar en el vestit rus dels segles XVI-XVIII.

d) A les cròniques catalanes hi ha molts diàlegs i de vegades s'hi reproduïxen versos, quasi absents a les cròniques russes. Amb tot, pel que fa a la llengua popular, tant les cròniques catalanes com les russes contenen molts refranys que han penetrat a la llengua moderna.

e) Cronològicament, les quatre Grans Cròniques catalanes pertanyen als segles XIII i XIV, mentre que una de les cròniques importants de Rússia, la *Crònica de Novgorod*, pertany al segle XV. Això s'explica pels esdeveniments històrics en el país: la consolidació del principat de Moscou i la seva lluita amb l'antic principat de Novgorod.

f) Les cròniques d'ambdós països són testimoni d'una etapa molt important en la formació de les respectives llengües nacionals i són exemples paradigmàtics de la prosa russa i catalana.